

НОБІ
ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК
КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ
В УКРАЇНІ

ВИПУСК
29

Ніжин-2020

12. Кривошея Ірина. Товариство сотні в XVII–XIII ст.: Проблеми дослідження. УДК94(477) «161/179» // 2016.
13. Нагайко Т.Ю. Просторово-часові критерії історико-краєзнавчих досліджень Переяславщина. Переяслав-Хмельницький, 2020. 96 с.
14. Нагайко Т.Ю. Історичний розвиток Переяславщини як наукова проблема. Переяслав-Хмельницький. 96 с.
15. Нагайко Т.Ю. Соціальний розвиток Переяславщини: соціально-географічний аспект // НІЕЗ «Переяслав», 2020.
16. Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / АН УРСР. Археогр. Комісія та ін. К.: Наукова думка, 1989. 392 с.
17. Переяслав-Хмельницький. Історична довідка // Українська асоціація усної історії. – URL: <http://oralhistory.com.ua/novini/novi-knigi/dzherela-pamiati-ta-ne-darma-buly-muna-zemli.html>
18. Параскеви Святої Церква фотоматеріал // Організація Національний історико-етнографічний заповідник м. Переяслава. – URL: <http://niez.com.ua/museums/754-церква-св-параскеви-3-с-в-юнище-переяслав-хмельницького-району>
19. Сікорський М.І., Батюшан О.Д., Діденко В.П. / Короткий путівник: Київщина та ін. Київ: Політвидав України, 1976. С. 145.
20. Садиба полковника Дарагана // Україна для українців. – URL: <https://uaua.top/4360>
21. Трахтемирів. Подорож у давнину // Інститут нелінійної географії. – URL: <https://www.google.ru/amp/s/artememos.wordpress.com/2013/05/04/%25D1%2582%25D1%2580%25D0%25B0%25D1%2585%25D1%2582%25D0%25B5%25D0%25BC%25D0%25B8%25D1%2580%25D1%2596%25D0%25B2-%25B2-amp/>
22. Федір Дараган. Пом. Січня 1708 // rodovid.ua – URL: <https://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:399745>
23. Фотоальбом село В'юнище // Старе русло Дніпра. – URL: <https://olddnieper.org.ua/village/viunyshche/item/58-fotoalbom-sviunyshche>
24. Шпиталь І.Г. Україна перед Богом і перед світом. Книга перша. Історико-публіцистичне видання. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2019. 536 с.
25. Шпиталь І.Г. Україна перед Богом і перед світом. Книга друга. Історико-публіцистичне видання. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2019. 512 с.
26. Шпиталь І.Г. Україна перед Богом і перед світом. Книга третя. Історико-публіцистичне видання. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2019. 528 с.
27. Шумейко Й.М., Панько Д.Ф. В'юнище, село Переяслав-Хмельницького району // Пам'ятні місця Київської області: короткий путівник. Київ: Облвидав, 1958. С. 49–51.
28. Шевченківський словник // Том перший. К., 1976. С. 144.
29. Шлях козацький. Ф. Дараган. 1709 р. – URL: <https://sr.rodovid.org/wk/Поцебно:ChartInventory/399745>
30. Яцик А.В., Яцик В.А. Канівське водосховище // Енциклопедія сучасної України». – URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=9315

Оксана Сохань (Батурич)
молодший науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська столиця»

Військові канцеляристи та їхня діяльність у роки гетьманування Д. Ігнатовича та І. Самойловича

На чолі держави Війська Запорозького у XVII–XVIII ст. стояв гетьман. Центральним розпорядчо-виконавчим органом при гетьманові була Генеральна військова канцелярія, яка співпрацювала з Генеральним військовим судом та Канцелярією генеральної артилерії. Саме через цю установу гетьман здійсню-

вав керування всією державою. У функції Канцелярії входило військове управління й нагляд за станом адміністративних, судових і фінансових справ країни.

Метою нашої наукової роботи є дослідження діяльності військових канцеляристів доби гетьманування Д. Ігнатовича та І. Самойловича (1669–1687 рр.). Об'єкт дослідження – канцеляристи як категорія уряду зазначеного періоду, а предметом дослідження є зміст діяльності даних спеціалістів.

Обмежена джерельна база не дозволяє якісно простежити діяльність військових канцеляристів вказаної доби. Проте, як показують дослідження, проблема розбудови верстви військових канцеляристів та їхніх функцій у Гетьманському війську має давню історіографію, започатковану такими видатними істориками як М. Костомаров [7] і М. Грушевський [4].

Серед радянських істориків цю проблему вивчали такі науковці: Л. Окиншевич [12], О. Апанович [2], В. Панащенко [13].

Сучасні дослідники М. Журавель [6], В. Горобець [3] свою увагу приділили соціальним питанням. Солідні наукові праці В. Кривошеї та І. Кривошеї проливають світло на діяльність генеральної старшини, Генеральної військової канцелярії. Дослідники також дають якісну характеристику діяльності неурядової старшини і розглядають роль військових канцеляристів у житті держави.

Органи державного управління знаходилися у Гетьманській резиденції, яка у різні часи перебувала у Чигирині, Гадячі, Глухові [5, 5]. З 1669 по 1708 рр. гетьманською столицею було м. Батурин, яке впродовж цього часу стає адміністративним, політичним та культурним центром Гетьманщини. Система урядово-документообігу реалізовувалася роботою Генеральної військової канцелярії, яка була при гетьманському дворі [15, 63]. За цей вид діяльності відповідав окремий апарат спеціалістів, що складався з підписків канцелярських (протоколісти, копїсти, товмачі, повитчики, регістратори та ін.), які безпосередньо виконували розпорядження генерального писаря. Свого часу серед цього штату виділилися особливий прошарок, який мав назву «військові канцеляристи» [2, 92].

Зазвичай, верства військових канцеляристів формувалася із синів сотників, хорунжих, осавулів, бунчукових товаришів, обозних. Так, Василь Леонтійович Кочубей був вихідцем із козацького роду. Відомо, що його батько Леонтій Андрійович перебував на службі військового товариша при дворі гетьмана Богдана Хмельницького [9, 249]. Були і такі випадки, коли канцеляристами ставали вихідці із міщан, міських урядовців, духовенства, або люди, які свого часу займали вже певні посади. Так, у 1649 р. за «Реєстром війська Запорозького», в Ніжинському полку згадується рядовий козак Іван Биховець, який згодом був на службі в уряді Дем'яна Ігнатовича [13, 156].

Василь Ломиковський у своїй праці «Про Малоросію: про древні звичаї малоросійські, про службу війську і цивільну, про чини і посаду чиновників, за абеткою», свідчить, що у військові канцеляристи втрапити було досить складно, не тільки потрібно було мати докази про навчання у Києво-Могилянській колегії, а й бути людиною ще і «чесної поведінки і доброї моралі» [2, 92]. Юнаки йшли на навчання до колегії, де черпали знання з іноземних мов, юриспруденції, камеральних наук [14, 76]. Також обов'язково вивчали логіку, риторико, богослов'я, математику [9, 214]. Отримавши освіту в стінах Києво-Могилянської колегії, йшли на службу до Генеральної військової канцелярії.

З джерел відомо, що військові канцеляристи проживали в окремому будинку (курені). Маємо інформацію, що в години дозвілля і відпочинку вправлялися у вокальному співі, грі на скрипках, басах, гусях, флейтах і складали іноді концерти. По неділях та у великі релігійні свята канцеляристи співали у місцевих церквах [2, 92]. У Канцелярії вивчали військову справу і разом з цим перебували на утриманні військового скарбу, але, на думку деяких науковців, вони навчалися за власний кошт [6, 237]. Загалом, яку платню отримували канцеляристи, точно не встановлено, але якщо генеральному бунчужному виплачували близько 50 руб., то дані спеціалісти отримували десь від 40 до 50 руб. за рік несення служби [12, 158]. У джерелах знаходимо про платню й у вигляді хутра. Так, за гетьманування Івана Самойловича військові канцеляристи Данило Войцехович, Богдан Войтех, Тимофій Радич, Артемон Бутович, Андрій Котович, Олександр Михайлов, Василь Романов від князя Григорія Ромодановського отримали по парі соболів (по 3 рублі пара) [1, 489].

Відомо, що з середини XVII ст. цей прошарок козацького стану мав привілейоване становище. Родини представників були звільнені від податків та повинностей [8, 368]. І нерідко гетьмани нагороджували своїх спеціалістів майновими «подарунками», видаючи свої універсали. Ще у Глухівських статтях 1669 р. було вказано, що «за услуги войсковые» гетьман мав право надавати земельні угіддя, млини своїм підданам. Наприклад, Биховець Іван 28.07.1669 р. отримав універсал від Дем'яна Ігнатовича на села Будище і Бужанка за свої заслуги [10, 34].

Що ж входило в обов'язки цих посадовців? Військові канцеляристи виступали в ролі гінців, отже, вони виконували дипломатичні функції у державі. У межах цих функцій можемо виділити наступні головні доручення: виконання обов'язків послів, зустріч та супровід іноземних послів, облаштування їхнього побуту, супровід гетьмана чи його посла до інших держав [11, 72].

Дані професіонали у Генеральній військовій канцелярії працювали над створенням «діарушів» та «журналів», до яких вносились інформація про адміністративну діяльність цієї установи. Саме так реалізовувалися діловодні функції цих представників уряду [2, 94]. В документи потрібно було записувати короткий зміст постанов, розпоряджень, указів, резолюцій на скарги від населення. А ще канцеляристам потрібно було самостійно копіювати та розповсюджувати ці документи. За деякими даними відомо, що працівникам доручали вести окремі справи та включали до складу різних комісій, які виїжджали для розгляду судових справ у полки та сотні [6, 237].

Відома дослідниця зазначеного періоду Ірина Кривошея в одній із своїх праць зазначила, що більшість військових канцеляристів і гетьманських дворян служили в XVII ст. зі званням військового товариша [11, 72]. Також історикня наводить списки канцеляристів 1669–1686 рр., які виконували дипломатичні місії. Так, при уряді Д. Ігнатовича зазначимо Ярему Єремійовича (1669 р.), що виконував дипломатичні поїздки до московського царя; Биховця Івана, що у 1670 та 1671 рр. виконував роль гінця до Москви у сусідні полки [1, 239].

За доби Івана Самойловича у джерелах є відомості про наступних канцеляристів-гінців: Войтеха Богдана – до царя (1674 р.) [11, 78, 82] та Радича Пантелеймона – до Москви: «поіхав від гетьмана Івана Самойловича до царя з звісткою про підкорення Петра Дорощенка» [10, 306], В. Кочубея (1685 р.) – до Москви з уни-

кальним документом під назвою «Описание народа российскийского, откуда начало посприяло и о границы града Киева, и Киевского, и Черниговского, и Переяславского полков с принадлежащими к ним мест и реками» [16, 68–69].

Багато хто з дослідників вважає, що перебування в рядах військових канцеляристів – початок військової кар'єри. І це правда. Повернемось до постаті Василя Кочубея. Він розпочав свою службу канцеляристом при уряді Івана Самойловича, а вже в роки гетьманування Івана Мазепи займає спочатку посаду генерального писаря (1687–1700 рр.), потім – генерального судді [9, 242–243].

Отже, у статті розглянуто питання соціального статусу даного прошарку урядовців. Розкривається питання щодо системи відбору та місця військових канцеляристів у функціонуванні Генеральної військової канцелярії. Робиться спроба визначити особи військових канцеляристів доби гетьманування Дем'яна Ігнатовича та Івана Самойловича, їхні обов'язки, кар'єрний зріст.

На наш погляд, окреслена тема у подальшому потребує детальніших досліджень для чіткого розуміння питання становлення прошарку військових канцеляристів та їхнього місця у владній гілці Гетьманщини.

Джерела та література

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. 9. СПб., 1877. 532 с.
2. Апанович О.М. Урядові службовці Гетьманщини - українська інтелігенція XVIII ст. // Український історичний журнал. 1997. № 2. С. 92–97.
3. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної України. К., 2009. 271 с.
4. Грушевський М. Люстрована історія України. К., 1921. 578 с.
5. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. Збірник документів. К.: Наукова думка, 1993. 392 с.
6. Журавель М.В. Становлення державної служби Гетьманщини в другій половині XVII–XVIII ст. (на прикладі діяльності канцеляристів Генеральної військової канцелярії) // Актуальні проблеми держави і права. 2009. № 49. С. 232–239.
7. Костомаров М. Павло Полуботок. К., 1989. 417 с.
8. Кривошея В.В. Еволюція владних інститутів козацько–гетьманської держави. // Наукові записки. 2007. Вип.36. С. 367–375.
9. Кривошея В. Козацька еліта Гетьманщини. К.: ІПІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 452 с.
10. Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. К.: "Стилос", 2009. 432 с.
11. Кривошея І. Неурядова старшина а в дипломатичних місіях другої половини XVII ст.// Гетьман Петро Дорошенко та його доба в Україні : матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції, приуроченої до 350-ї річниці початку гетьманування Петра Дорошенка (16 жовтня 2015 р., м. Київ). Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. С. 71–87.
12. Окиншевич Л. Центральні установи України–Гетьманщини XVII–XVIII ст. К., 1929. 425 с.
13. Павленко С.О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. 602 с.
14. Панащенко В. Соціальна еліта Гетьманщини. К.: Інститут історії України, 1995. 221 с.
15. Прицак О. Доба військових канцеляристів. // Київська старовина. 1993, № 4. С. 62–66.
16. Таїрова-Яковлева Т. До питання про історичні і територіальні уявлення козацької старшини наприкінці XVII ст. // Український історичний журнал. 2012, № 4. С. 67–73.